Zbigniew KORZEB
Wyższa Szkoła Zarządzania i Przedsiębiorczości
w Łomży

SYMPTOMY POGARSZANIA SIĘ KONDYCJI EKONOMICZNO-FINANSOWEJ BANKU KOMERCYJNEGO

Wprowadzenie

Nadmierne dążenie do maksymalizacji zysku, konieczność realizacji nałożonych planów w zakresie wzrostu pozycji rynkowej, działalność na integrujących się rynkach kapitałowych i finansowych, nieustanna pogoń za zwiększaniem poziomu aktywów i pasywów sprawiają, że zarządy banków komercyjnych mają coraz większe problemy z identyfikacją negatywnych tendencji, zachodzących w otoczeniu banków, oraz ze skutecznym zapobieganiem powstawaniu zagrożeń, mających wpływ na stabilność i bezpieczeństwo finansowe kierowanych przez nich instytucji. Ogromna konkurencja w sektorze bankowym w Polsce wymusza na bankach komercyjnych podejmowanie radykalnych decyzji w zakresie zarządzania bilansem oraz rachunkiem wyników i przepływów finansowych. Dlatego bardzo istotnego znaczenia nabiera aktualnie identyfikacja symptomów pogarszania się kondycji finansowej banku komercyjnego. O złożoności tego zjawiska świadczy fakt, iż pomimo znakomicie ukształtowanych na przestrzeni lat instytucji nadzoru bankowego cały czas występuje zagrożenie banków komercyjnych upadłością. Miarą wagi tego problemu jest także liczba zmian, przeprowadzanych w ostatnim okresie zarówno przez Komitet Bazylejski i Unię Europejską, jak i banki centralne w zakresie regulacji bankowych, norm ostrożnościowych czy systemów gwarantowania depozytów.

1. Identyfikacja ryzyka związanego z prowadzeniem działalności bankowej

Artykuł 3 Międzynarodowego Standardu Rachunkowości 30 stwierdza: „Na całym świecie banki stanowią znaczący i wpływowy dział gospodarki. [...] Banki odgry-

wają wiodąca rolę w podtrzymywaniu zaufania do systemu monetarnego dzięki swym ścisłym związkom z organami regulującymi i administracją centralną, oraz ze względu na przepisy, jakie te instytucje nakładają na banki. Z tych względów dobra kondycja banków, w szczególności ich wypłacalność i płynność oraz względnie niski poziom ryzyka, towarzyszący różnym rodzajom ich działalności, są przedmiotem znacznego, powszechnego zainteresowania"[1].

Działalność banku komercyjnego, podobnie jak każdego przedsiębiorstwa w warunkach gospodarki rynkowej, narażona jest na ryzyko nieosiągnięcia zamierzonych celów[2]. Ryzyko bankowe jest determinowane czynnikami endogenicznymi, które związane są z procesami zachodzącymi wewnątrz banku, oraz egzogenicznymi, które dotyczą bliższego i dalszego otoczenia banku komercyjnego. Do podstawowych rodzajów ryzyka bankowego zaliczane są:

- ryzyko płynności – potencjalny brak zdolności banku do zaspokojenia w terminie wszystkich umownych zobowiązań banku wobec klientów oraz realizacji innych wymagań płatniczych, takich jak wcześniejsze wycofanie depozytów terminowych lub przedterminowe spłaty zobowiązań wobec klientów,
- ryzyko operacyjne – dotyczy ryzyka poniesienia straty w wyniku nieadekwatnego lub błędnego procesu wewnętrznego, błędu ludzkiego, niezgodnego z prawem działania pracowników lub osób z zewnątrz, błędów systemu informatycznego oraz sieci telekomunikacyjnych lub zaistnienia zewnętrznych zdarzeń losowych (najstarszy rodzaj ryzyka występującego w działalności banku),
- ryzyko kredytowe – niebezpieczeństwo, iż kredytobiorca nie zwróci całości lub części kwoty wykorzystanego kredytu wraz z odsetkami i należnymi prowizjami w czasie określonym w umowie kredytowej,
- ryzyko rynkowe – jest zagrożeniem spadku dochodów lub wartości netto banku w wyniku niekorzystnych zmian rynkowych stóp procentowych, kursów walutowych oraz kursów akcji[3].

Poza wspomnianymi rodzajami ryzyka bankowego coraz częściej dostrzega się także inne zagrożenia, które mogą mieć wpływ na osiągnięcie przez bank zamierzonych celów. Nowe technologie internetowe, telekomunikacyjne i informatyczne, elektroniczne systemy płatności i transferu pieniędzy, a także ekspansja na skalę światową instrumentów pochodnych dają nowe, ogromne możliwości rozwoju produktów i usług bankowych, ale tworzą też duże zagrożenia dla banków komercyjnych. Zastosowanie nowych rozwiązań może powodować szereg nieprzewidywalnych kosztów, które w znacznym stopniu mogą wpłynąć na ostateczny wynik finansowy banku (np. kłopoty e-banków związane z atakami hakerów, silnym uzależnieniem od dostaw-

[1] *Międzynarodowe Standardy Rachunkowości 2001*, International Accounting Standards Committee, London 2001, s. 677.

[2] *Bankowość. Podręcznik akademicki*, red. W. Jaworski, Z. Zawadzka, Poltext, Warszawa 2002, s. 597-606.

[3] Por. *Współczesny bank*, red. W. Jaworski, Poltext, Warszawa 2001, s. 307-397.

ców drogich rozwiązań informatycznych i technologicznych, ponoszeniem znacznych kosztów marketingowych, utrzymywaniem wysoko oprocentowanych rachunków przy jednoczesnym braku kredytów dla podmiotów gospodarczych).

Analizując przypadki upadłości (zarówno w sensie prawnym, jak i ekonomicznym) banków komercyjnych w Polsce w ostatnich latach, należy zwrócić także uwagę na fakt, iż problemy ekonomiczno-finansowe wielu z nich spowodowane były poważnymi błędami osób zarządzających. Z jednej strony małe banki komercyjne nie doceniły ogromnej przewagi komparatywnej renomowanych na rynkach światowych instytucji finansowych, z drugiej strony wprowadzanie zachodnich systemów zarządzania oraz sposobów oceny ryzyka bankowego nie zawsze sprawdzało się w polskich realiach ekonomiczno-społecznych. Znalazło to odzwierciedlenie w wynikach sektora bankowego w 2002 r., w którym banki komercyjne, zarządzane w większości przez zachodnich menedżerów, zupełnie nie poradziły sobie z dekoniunkturą gospodarczą w Polsce.

Struktura udziałów w aktywach polskiego sektora bankowego doprowadziła do upolitycznienia działalności bankowej (demagogiczne kampanie wyborcze, spory o miejsca w radach nadzorczych). Wprawdzie ryzyko polityczne nie ma obecnie zasadniczego wpływu na strategiczne decyzje w sprywatyzowanych bankach komercyjnych, to jednak niektóre posunięcia instytucjonalne świadczą o tym, iż nie można całkowicie bagatelizować tego zjawiska.

W działalności banku komercyjnego nie da się w pełni wyeliminować ryzyka. Pomimo istniejących regulacji, ograniczających ryzyko bankowe (poziom adekwatności kapitałowej, wysokość funduszy własnych, limity koncentracji wierzytelności, pozycji walutowych i inwestycji kapitałowych, rezerwy, regulacje w zakresie obrotu papierami wartościowymi), oraz norm oceniających sytuację banku (współczynnik wypłacalności, współczynniki płynności, wskaźniki oceny sytuacji finansowo-ekonomicznej) cały czas dochodzi do konfliktu pomiędzy wysoką efektywnością działania, zapewniającą wysoką stopę zwrotu z zainwestowanego kapitału dla akcjonariuszy, a zapewnieniem akceptowanego poziomu ryzyka bankowego. Problem polega na wyborze takiej strategii, która kojarzyłaby cele rozwojowe banku oraz naturalne dążenie do maksymalizacji zysków przy niezbędnym zakresie bezpieczeństwa.

2. Systemy wczesnego ostrzegania

Metody oceny działalności banku podlegają ustawicznym zmianom w czasie[4]. Aktualnie stosuje się bardzo szerokie instrumentarium, służące do oceny funkcjonowa-

[4] M. Zaleska, *Identyfikacja ryzyka upadłości przedsiębiorstwa i banku*, Difin, Warszawa 2002, s. 57.

nia banków: od prostych metod wykorzystujących analizę wskaźnikową, poprzez zaawansowane i wyrafinowane techniki wykorzystujące np. sieci neuronowe, do analizy efektywności banku w poszczególnych sferach jego działalności[5].

Najlepiej znanym systemem wczesnego ostrzegania na świecie, który identyfikuje trudności ekonomiczno-finansowe banku, jest amerykański system CAMEL[6], stworzony w 1988 r. przez Gary Whalena i Jamesa B. Thompsona[7].

W Polsce modele wczesnego ostrzegania są konstruowane przez instytucje nadzoru bankowego: Narodowy Bank Polski – Generalny Inspektorat Nadzoru Bankowego oraz Bankowy Fundusz Gwarancyjny. Ich głównym zadaniem jest monitorowanie sytuacji finansowej banków (poprzez okresowy system sprawozdawczości nadzorczej, nadsyłany do Narodowego Banku Polskiego) i wykrywanie sygnałów, świadczących o potencjalnych zagrożeniach stabilności sektora bankowego. Ocena banków komercyjnych w Polsce jest także dokonywana na podstawie materiałów zbieranych w trakcie bezpośrednich kontroli w placówkach bankowych. Opierając się na przeprowadzanej analizie, bankom komercyjnym nadawane są oceny w systemie CAEL (modyfikacja amerykańskiego systemu CAMEL), które wskazują obszary potencjalnych zagrożeń w ich działalności.

Ocena sytuacji finansowej banków komercyjnych ma na celu wykrycie wystąpienia zjawisk negatywnych, tzn. stwierdzenie, czy bank wykazuje takie odchylenia wskaźników finansowych i normatywnych, które świadczą o jego złej lub pogarszającej się kondycji w danym obszarze analizy[8]. W skład systemu oceny banków komercyjnych wchodzi także badanie zmian sytuacji ekonomiczno-finansowej w czasie.

W systemie CAEL za podstawę oceny sytuacji finansowej banków przyjęto trzynaście wskaźników finansowych, uszeregowanych w podstawowe cztery grupy:

1) wskaźniki efektywności:
   - rentowność aktywów brutto ROA (wynik finansowy brutto/aktywa netto),
   - częstotliwość strat miesięcznych brutto w okresie ostatnich 12 miesięcy,
   - obciążenie wyniku na działalności bankowej kosztami działania (koszty działania/wynik na działalności bankowej),
   - obciążenie wyniku na działalności bankowej saldem rezerw (saldo rezerw/ /wynik na działalności bankowej),

---

[5] M. Iwanicz-Drozdowska, *Metody oceny działalności banku*, Poltext, Warszawa 1999, s. 7.

[6] Nazwa wskaźnika pochodzi od pierwszych liter słów: kapitał (*capital*), aktywa (*assets*), zarządzanie (*management*), przychody (*earnings*), płynność (*liquidity*).

[7] G. Whalen, J. B. Thompson, *Using Financial Data to Identify Changes in Bank Condition*, Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Review 1998, nr 2, s. 17-26.

[8] W. Konat, I. Sowińska, *System monitorowania w BFG sytuacji banków komercyjnych*, Bezpieczny Bank 2002, nr 1(16), s. 51.

2) wskaźniki jakości należności:
   - wskaźnik jakości należności I (należności zagrożone/należności ogółem od podmiotów niefinansowych, sektora budżetowego i pozostałych podmiotów finansowych, z odsetkami),
   - wskaźnik jakości należności II (należności od podmiotów finansowych z wyłączeniem pozostałych podmiotów finansowych /należności ogółem od podmiotów finansowych z wyłączeniem pozostałych podmiotów finansowych, z odsetkami),
   - wskaźnik częstotliwości wysokiego wzrostu należności zagrożonych,
3) wskaźniki jakości zobowiązań pozabilansowych udzielonych:
   - wskaźnik jakości zobowiązań pozabilansowych udzielonych,
   - częstotliwość wysokiego wzrostu zobowiązań pozabilansowych udzielonych zagrożonych,
4) wskaźniki wypłacalności:
   - współczynnik wypłacalności,
   - relacja straty skumulowanej brutto do funduszy podstawowych i uzupełniających,
   - relacja funduszy własnych do pasywów,
   - relacja aktywów pracujących do pasywów kosztowych[9].

Poziom wskaźników w konkretnym banku komercyjnym jest porównywany z wartościami granicznymi (normami) określonymi w przepisach oraz średnimi danymi sprawozdawczymi dla sektora bankowego. Tak skonstruowany model jest podstawą systemu monitorowania banków komercyjnych, przedstawionego na poniższym rysunku.

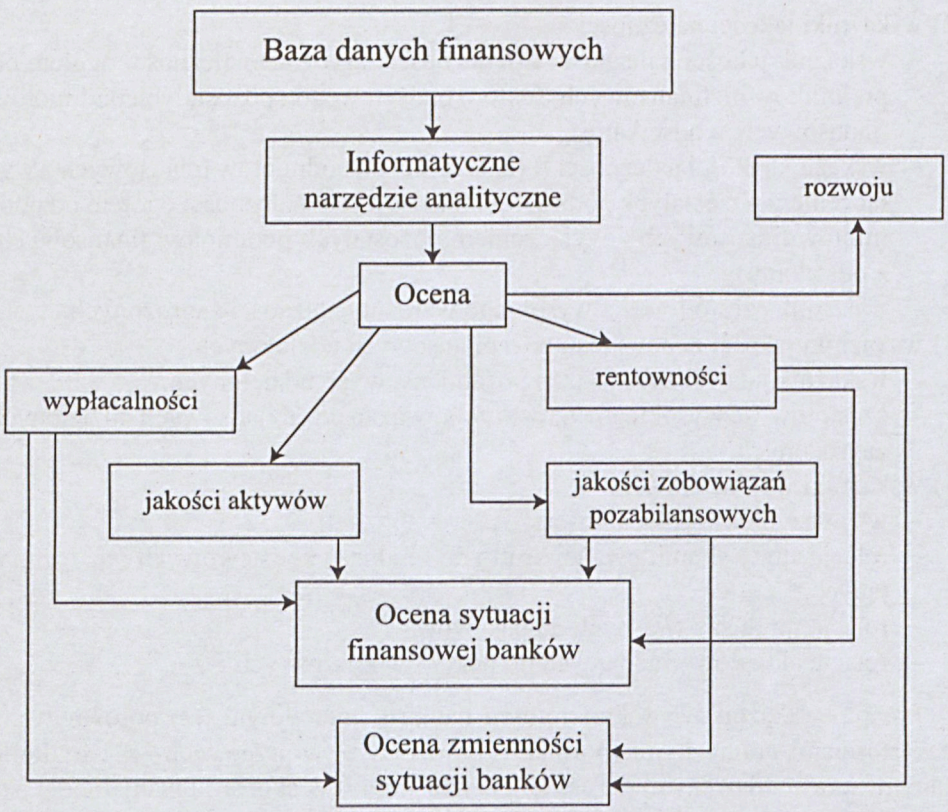
Stworzony przez Bankowy Fundusz Gwarancyjny system wczesnego ostrzegania nie różni się w zasadniczy sposób od innych tego typu rozwiązań na świecie (modyfikacje dotyczą uwzględnienia specyfiki działalności banków komercyjnych w Polsce).

Systemy wczesnego ostrzegania podlegają ciągłym zmianom, które dostosowują występujące w nich wskaźniki oraz ich wagę w modelu do zmieniających się warunków. W konstruowanych w ostatnim czasie systemach wczesnego ostrzegania stosuje się również wskaźniki oceny ryzyka kredytowego, oceny kosztów działania banku oraz ich struktury, a także szczegółowe analizy struktury rachunku wyników, bilansu i przepływów pieniężnych.

Bardzo ciekawą metodą oceny banku komercyjnego jest metoda korygująca wyniki banku o wartość mierników ryzyka – RAPM (*risk-adjusted performance measurement*). Do czterech najczęściej używanych mierników typu RAPM należą:

- RORAA – rentowność aktywów skorygowanych o ryzyko (*return on risk – adjusted assets*),

[9] Ibidem, s. 54-59.

Schemat systemu monitorowania banków komercyjnych

Źródło: W. Konat, I. Sowińska, *System monitorowania w BFG sytuacji banków komercyjnych*, Bezpieczny Bank 2002, nr 1(16), s. 59

- RAROA – skorygowana o ryzyko rentowność aktywów (*risk – adjusted return on assets*),
- RORAC – rentowność kapitału skorygowanego o ryzyko (*return on risk – adjusted capital*),
- RAROC – skorygowana o ryzyko rentowność kapitału (*risk – adjusted return on capital*)[10].

Niestety metoda oparta na tych miernikach może być wykorzystana jedynie w ocenie wewnętrznej banku komercyjnego, ponieważ informacje dotyczące kapitału narażonego na ryzyko – limity ryzyka nie są (zwłaszcza w przypadku banków popadających w problemy finansowe) powszechnie dostępne.

[10] Ch. Matten, *Zarządzanie kapitałem bankowym*, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2000, s. 74.

3. Mechanizm pogarszania kondycji finansowej banków

Systemy wczesnego ostrzegania są znakomitymi instrumentami, wykorzystywanymi przez instytucje nadzoru bankowego w celu ochrony sektora bankowego przed kryzysami. Złożoność procesu upadłości banku komercyjnego sprawia, iż systemy wczesnego ostrzegania nie są w stanie wyodrębnić wszystkich przypadków pogorszenia się kondycji. Dlatego potrzebna jest w tym zakresie kompleksowa analiza zarówno wyników finansowych, jak i czynników niemierzalnych, charakteryzujących funkcjonowanie banków.

Rozpoznanie pierwszych symptomów pogarszania się kondycji ekonomiczno-finansowej i powstania zagrożenia upadłością banków komercyjnych w Polsce jest szczególnie utrudnione ze względu na specyfikę tego procesu w sektorze bankowym. Począwszy od 1989 r. w sensie prawnym upadły zaledwie cztery banki komercyjne. Znacznie częściej można było mówić o upadłości w sensie ekonomicznym, która kończyła się albo interwencją Narodowego Banku Polskiego, albo przejęciem banku przez nowych inwestorów[11]. Obraz zagrożenia sektora banków komercyjnych upadłością komplikuje fakt, iż banki przeżywające trudności same przejmowały mniejsze banki, znajdujące się w trudnej sytuacji finansowej. Analizę utrudniają również częste zmiany przepisów prawnych (w tym zasad rachunkowości) w ostatnich latach w naszym kraju.

Pogarszanie kondycji finansowej banków komercyjnych następowało z reguły według poniższego schematu:

- pogorszenie się jakości należności,
- powstanie straty netto,
- spadek wysokości współczynnika wypłacalności[12].

Banki zagrożone niewypłacalnością podejmowały zazwyczaj działania, które sprowadzały się do:

- zasadniczej zmiany w zakresie strategii banku, polegającej na podejmowaniu znacznie większego ryzyka bankowego,
- oferowania usług i produktów bankowych na warunkach odbiegających od warunków rynkowych (niższe oprocentowanie kredytów od średniego poziomu na rynku oraz wyższe oprocentowanie depozytów),
- początkowego zmniejszania udziału w rynku w zakresie depozytów i kredytów oraz gwałtownego wzrostu w okresie od roku do 2 lat przed upadłością, spowodowanego polityką stóp procentowych,

---

[11] M. Iwanicz-Drozdowska, *Determinanty bezpieczeństwa banków w świetle analizy wybranych kryzysów bankowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2000, s. 155.

[12] M. Zaleska, *Identyfikacja ryzyka*, s. 53.

- rozluźnienia polityki kredytowej, spadku efektywności i bezpieczeństwa aktywów banku, spowodowanego brakiem przestrzegania procedur kredytowych, znacznego pogorszenia się jakości portfela kredytowego (w wyniku błędnego monitoringu kredytów oraz nieudolnej windykacji należności),
- wyzbywania się aktywów w celu doraźnej poprawy sytuacji finansowej,
- nieumiejętnego lokowania aktywów oraz nietrafionych decyzji kapitałowych (bankowość inwestycyjna),
- radykalnego podnoszenie prowizji i opłat bankowych,
- niewłaściwego controllingu i budżetowania („przestrzelenie" rocznych prognoz wyniku),
- bardzo częstych zmian struktury banku (tłumaczone dynamiką zmian zachodzących w otoczeniu banku),
- zmniejszania liczby placówek banku oraz spadku liczby zatrudnionych osób,
- błędnej polityki kadrowej oraz częstych zmian w zarządzie banku,
- przeinwestowania funduszy na środki trwałe (budynki, wyposażenie, środki transportu, sieć łączności, urządzenia, komputery).

Analizując *ex post* pogarszanie się kondycji ekonomiczno-finansowej polskich banków komercyjnych, łatwo dostrzec powtarzający się scenariusz działania. W początkowym okresie następują próby ukrycia rzeczywistego standingu finansowego banku poprzez operacje księgowe i rachunkowe (dotyczy to zwłaszcza spółek powiązanych kapitałowo, organizacyjnie i personalnie). Następnym krokiem są już dramatyczne próby uratowania banku przed upadłością oraz gwałtowne poszukiwania strategicznego inwestora. Niestety często upadłość banków komercyjnych była spowodowana świadomymi działaniami głównych akcjonariuszy lub osób zarządzających. Identyfikacja takich poczynań jest jednak praktycznie możliwa jedynie przez instytucje nadzoru bankowego.

Wprawdzie polski system bankowy nie stał się miejscem tak spektakularnych przypadków upadłości banków, jak miało to miejsce w innych krajach (BCCI, Barrings itp.), to jednak samo zaistnienie tego zjawiska w sektorze bankowym oraz jego implikacje dla otoczenia banków mają ogromne konsekwencje dla całej gospodarki. Na podstawie analizy upadłości banków komercyjnych w Polsce można stwierdzić, iż do głównych czynników, mogących doprowadzić do ich niewypłacalności, należą:

- niewłaściwe zarządzanie ryzykiem kredytowym: kredytowanie podmiotów gospodarczych i osób fizycznych nieposiadających zdolności kredytowej, błędna ocena ryzyka związanego z planowanymi transakcjami kredytowymi, błędnie prowadzona polityka zabezpieczeń zwrotności kredytów, spóźnione reakcje na nieterminowe regulowanie należności banku, uniemożliwiające skuteczną interwencję, zapobiegającą pogarszaniu się jakości portfela kredytowego, nieadekwatne systemy monitorowania istniejących transakcji oraz brak weryfikowania

kondycji finansowej kredytobiorców (bieżącej identyfikacji zagrożeń poprzez sygnały wczesnego ostrzegania, okresowych klasyfikacji należności z tytułu ryzyka), zbyt optymistyczne oceny realizacji przez klientów prognoz finansowych oraz niedostateczne analizy trendów zachodzących w poszczególnych sektorach gospodarki,
- nieprzestrzeganie prawa bankowego, innych przepisów instytucji nadzorczych oraz uregulowań wykonawczych: przekraczanie norm koncentracji kredytowej banku, brak lub niewłaściwe tworzenie rezerw celowych na należności zagrożone, przekroczenie równowagi bilansowej,
- brak wymaganych funduszy własnych oraz nieumiejętne próby pozyskiwania inwestorów strategicznych, problemy finansowe głównych akcjonariuszy spółek, spory głównych udziałowców,
- tworzenie bardzo nietypowych z punktu widzenia podstawowej działalności banków komercyjnych grup kapitałowych, z podmiotami mającymi wpływ na funkcjonowanie całej grupy,
- nieumiejętne zarządzanie bankiem, błędne decyzje podejmowane w kluczowych i strategicznych momentach, niewłaściwe zarządzanie aktywami i pasywami banku, decyzje podejmowane jednoosobowo przez członków zarządów oraz czerpanie z tego tytułu korzyści osobistych.

Należy podkreślić, iż w żadnym przypadku główną przyczyną upadłości polskiego banku komercyjnego nie były podstawowe rodzaje ryzyka bankowego: ryzyko walutowe czy też ryzyko stopy procentowej.

Zakończenie

Wszystkich uczestników zmieniających się aktualnie europejskich rynków finansowych i kapitałowych czekają w najbliższych latach wielkie wyzwania. Dlatego Unia Europejska położyła ogromny nacisk na szybkie zmiany technologiczne i rynkowe, zapewniające ochronę i stabilność całego systemu finansowego. W warunkach dynamicznie rozwijającej się gospodarki istotnego znaczenia nabiera przyspieszenie działań ukierunkowanych na udoskonalenie systemów wczesnego ostrzegania oraz identyfikację symptomów pogarszania się kondycji ekonomiczno-finansowej banków, w szczególności banków komercyjnych.

Literatura

Bankowość. Podręcznik akademicki, red. W.L. Jaworski, Z. Zawadzka, Poltext, Warszawa 2002.

Gospodarowicz M., *Procedury analizy i oceny banków*, Materiały i Studia nr 103, NBP, Warszawa 2000.
Iwanicz-Drozdowska M., *Determinanty bezpieczeństwa banków w świetle analizy wybranych kryzysów bankowych*, Wydawnictwo Szkoły Głównej Handlowej, Warszawa 2000.
Iwanicz-Drozdowska M., *Metody oceny działalności banku*, Poltext, Warszawa 1999.
Konat W., Sowińska I., *System monitorowania w BFG sytuacji banków komercyjnych*, Bezpieczny Bank 2002, nr 1(16).
Matten Ch., *Zarządzanie kapitałem bankowym*, Dom Wydawniczy ABC, Kraków 2000.
Międzynarodowe Standardy Rachunkowości 2001, International Accounting Standards Committee, London 2001.
Risk Measurement and Systemic Risk, Bank for International Settlements, Basel 2002.
Whalen G., Thompson J. B., *Using Financial Data to Identify Changes in Bank Condition*, Federal Reserve Bank of Cleveland, Economic Review 1998, nr 2.
Współczesny bank, red. W. L. Jaworski, Poltext, Warszawa 2001.
Zaleska M., *Identyfikacja ryzyka upadłości przedsiębiorstwa i banku*, Difin, Warszawa 2002.
Zaleska M., *Ocena ekonomiczno-finansowa przedsiębiorstwa przez analityka bankowego*, SGH, Warszawa 2002.

SYMPTOMS OF WORSENING IN THE ECONOMIC-FINANCIAL CONDITION OF A COMMERCIAL BANK

Summary

Despite of the fact that there are regulations limiting risk in the banking system and methods for identifying the symptoms of worsening in the financial and economic condition of the commercial banks, we are still recording the cases of their insolvency. The periodic assessment of the economic status of the commercial banks with the use of the early warning systems is conducted in order to state if a bank demonstrates negative deviations in relation to the normative values. The inappropriate credit risk management and disobeying the existing legal regulations have been the main factors, which caused the bankruptcy of some Polish commercial banks.